

Staten och bönderna

I 500–I 700

RESENÄRERNA

ATT LÄSA HISTORIA är som att resa. Landet vi besöker är olikt det vi är vana vid, även människorna betar sig annorlunda. Vi iakttar, lär oss och förundras ibland. Hemma igen, i vår egen tid, ser vi det tidigare självklara med nya ögon. Antagligen är det därför som äldre reseskildringar av utländska besökare i Sverige talar till oss på ett alldeles särskilt sätt. De beskriver sådant som vi själva kanske skulle fäst oss vid, sådant som var självklart för samtidens svenskar och som därför är så svårt att belägga i de vanliga källmaterialen.

Från medeltid finns ett par korta reseskildringar, men först från slutet av 1500-talet skrevs utförligare berättelser av utlänningar som varit här. Ofta var deras rapporter avsedda att publiceras. Under hela 1600-talet följer så en liten men jämn ström av rese-rapporter som skrevs av köpmän, nöjesresande, diplomater och spioner. Resenäerna kom från de ekonomiskt mer utvecklade delarna av Europa: från Tyskland, England, Frankrike och Italien.

Samuel Kiechel, en borgare från Ulm i Tyskland, reste i stora delar av Europa, uppenbarligen av intresse och lust. Han slog följe med några köpmän vintern 1586 och de for upp genom Småland förbi Jönköping till Stockholm, där han stannade. På våren återvände han hem igen utefter Östkusten förbi Kalmar, genom Blekinge och Skåne till de danska öarna. Kiechel faktiskt äcklades över bostadsstandarden på landsbygden så mycket att han två gånger återkommer till detta. I en stuga på gränsen mellan Skåne och Småland fick han övernatta:

Då vi skulle sova, redde vi vår sängplats på golvet. Icke allenast männen med hustrur och barn ligga vintertid i stugan utan också hundar och katter, samt ungboskap såsom lamm, kalvar, getter och duvor finnas därinne, och, vad som är olustigast, unga grisar som giva en stark lukt ifrån sig och gemenligen hålla till mitt

i stugan, och som komma om natten och slicka en i ansiktet, så att för elak smak och stank man förr blir mätt för en ringa penning än av den bästa måltid.

Han återkommer till detta när han sammanfattar vad han upplevt. Alla trängdes samman i stugan, där elden gjordes upp tre timmar före gryningen och rummet blev så varmt att de som var inomhus kunde gå i bara linnen trots att det utomhus var så kallt att småboskapen riskerade att förfrysa (och därför fick vara inne).

När det gäller befolkningen uppehåller sig Kiechel särskilt vid kvinnorna. Svenskorna drack gärna öl och var vackra som zigejnerskor.

Det spanska sändebudet Francisco de Eraso reste 1578 sjövägen utmed östkusten. Han förundrades över de tusentals öar han såg, vilka användes som betesmark för kreatur. Den tyske adelsmannen Lassoto von Steblau hade 1590 oturen att fångas som spion, men frigavs 1592. Han skrev om vårt land att det var så glest bebyggt att när fyra eller fem bondgårdar låg bredvid varandra ansåg man att det var en stor by. År 1592 passerade också den tyske friherren Augustin, som var munk, landet och noterade bland annat böndernas stora frihet och självständighet.

En mera utförlig redogörelse av folklivet gav fransmannen Charles Ogier som ingick i den franske ambassadörens följe vintern 1634–35. Sällskapet tog oftast in på prästgårdar, men under en resa till Dalarna körde Ogier vilse och blev tvungen att ta in på en bondgård. En stor, lång karl med yvigt skägg bjöd in honom i stugan:

Jag steg in i stugan, där jag såg hans hustru och barn sitta framför brasan. De tittade nog så förundrade på mig och bjöd mig strax vassla att dricka, ty de hade varken vin eller öl eller vatten. Den mat jag fick var ej bättre: en salt strömming, som den smutsiga kvinnan (det är otäckt att tala om) vände på halstret, samtidigt med att hon kammade ett skabbigt barn och sög på fingrarna.

Ogier var rädd att ”långskägget” skulle mörda honom och ville inte stanna i den varma men smutsiga stugan, utan lät sig föras till en otät kammare i andra änden av gården där vindarna hade fritt spelrum. Allt gick emellertid väl, och nästa dag ledde bonden, ”den gode mannen”, fransmannen tillbaka till hans sällskap.

Den engelske ambassadören Bulstrode Whitelocke skrev en rapport från en resa 1653–54 då han förhandlade med den svenska regeringen. Han skrev om det vanliga folket mest i samband med att de transporterade hans stora följe från plats till plats. Den 30 november skulle han resa från Stockholm mot Uppsala, och förutom hans egna vagnar och hästar hade 100 extra vagnar rekviderats. Whitelocke anmärkte att körsvennerna mest var kvinnor.

Italienaren Lorenzo Magalotti kom hit sommaren 1674 och hans uppdrag var närmast spionens. Han gav utförliga redogörelser för alla betydande politiska personer och de militära ställningarna. Han redovisade också vad han hört och sett om landets ekonomi. Dessutom lät han illustrera sitt verk. Liksom flera resenärer före honom lade han märke till de gräsbevuxna torvtaken:

De fattigaste och böndernas bostäder är av ett ännu tarvligare byggnadssätt /än stadsbornas/. I dem uppföres endast eldstaden av tegel, taken täckas med näver och över det hela läggs torvor med gräs. Då detta grönskar om våren och sommaren, ger det ett utseende av en äng och är en skönhet för ögat, så vitt det är möjligt under dessa förhållanden.

Magalotti skrev inte som de föregående resenärerna om den stora gästfriheten, utan karakteriserar svenskarna som lättrogna, miss-tänksamma, högdragna och dessutom:

Magalotti lät illustrera sin framställning. Denna bild visar tre män och en pojke från Roslagen.

De är också lata samt långsamma i att fatta ett beslut ifråga om det som de bör göra. De gör anspråk på ersättning för minsta småsak.

Det låter onekligen som en nutida turists föraktfulla utlåtande. Magalottis dom över svenskarna nyanseras av den rike adelsmannen Alessandro Bichi, också han italienare, som besökte Sverige 1696. Denne, som faktiskt kan betecknas som turist, nöjesresenär, skrev att det inte var någon risk för att bli plundrad eller bestulen. Däremot ville invånarna gärna avpressa främlingen pengar. Går vi framåt i tiden, till 1700-talets utländska resenärer, blev de åter behandlade på det gamla sättet, där den besökande fick mat och husrum och bonden vägrade ta betalt i pengar. De båda italienarna hade otur eller reste under en svår tid.

Den holländske skriftställaren Justus van Effen åkte 1719 tillsammans med prins Karl, som var kusin till drottning Ulrika Eleonoras gemål Fredrik av Hessen (som skulle bli Fredrik I). Syftet med resan var att prinsen ville få en tjänst vid hovet, vilket misslyckades. Från Danmark tog de sig genom Småland mot Stockholm. Resan skedde genom ett land förhärjat av krig, men de båda männen var ganska nöjda med de rum gästgivargårdarna kunde erbjuda. Maten kunde prinsen och hans resesällskap däremot inte förlika sig med. Smöret var avskyvärt och ölet ändå sämre:

Merendels fanns även bröd, men endast svenska tänder kan tugga det: runda hårda kakor med hål i mitten, upphängda på stänger under taket i stugan.

Från 1700-talet blev strömmen av utländska resande tätare, och då började som bekant också svenskarna att själva resa och nyfiket upptäcka sitt land.

EN FLOD AV SKRIFTLIGA KÄLLOR

Medeltidens närmast slumpmässigt bevarade brev och räkenskaper ersätts vid den här tiden av kronans systematiska och välbevarade registrering. Bara från förvaltningens första hundra år, från Gustav Vasa fram till 1620-talet, finns ungefär tre miljoner sidor statliga räkenskaper. En mycket stor del är skattlägningshandlingar över enskilda hushåll. Därtill kommer räkenskaper över kungsgårdar, kronans järnbruk, över armén, hovet och utrikeshandeln.